

Kõnekäänd varnast võtta? Kujunditest argikeeles ja kirjanduses

Anneli Baran, Eesti Kirjandusmuuseum

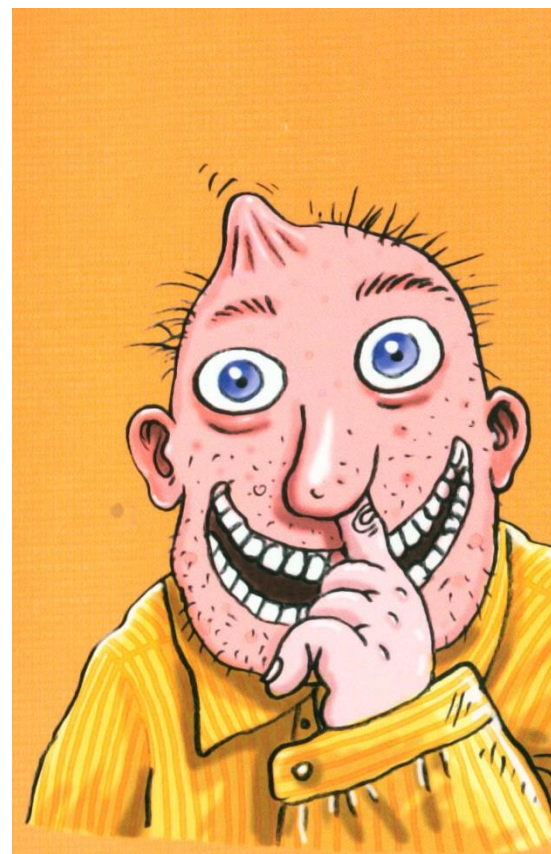

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

11.04.2018 Tartu Linnaraamatukogus

KÖNEKÄÄND, levinumaid definitsioone

Traditsiooniline tabav ja piltlik lauseilustus.

Lühike, piltlik, poeetilises vormis mingi konkreetse olukorra, nähtuse, eseme või omaduse iseloomustus, mittetervikulises väljenduses enamasti **humoristlik** mõtteavaldus

Rahvapärased piltlikud ütlused, mis aitavad **kõnes avaldatud mõtteid** muuta elavamaks ja ilmekamaks ning seletavad nähtusi tabavate võrdluspiltide abil.

Rahvaluule lühivormide üks liikidest (lisaks vanasõnale ja mõistatusele).

Erinevad terminid: fraseologism, idioom, (püsi)väljend, (rahvapärane) ütlus.

Kujundkeelee osatähtsus meedia/online/väljaannetes

- ***Rotid jätsid Kuressaare linnavalitsuse sideta***

Meie Maa 21.mai 2009

- ***Rott näris sadade saarlaste internetiühenduse läbi***

Maaleht 21. mai 2009

- ***Rott sõi sadade saarlaste interneti ära***

Delfi 21.mai 2009

Kolmandik Saaremaa suurima internetiteenuse pakkuja Teetormaja klientidest jäi eile hommikul viieks tunniks internetita, sest rott oli maa all optilise kaabli läbi närinud.

“Rott hüppas meile sülle, kui me katkise kaabli torust välja tõmbasime,” rääkis Oma Saarele Teetormaja süsteemiadministraator Olle Koert. “Jooksis veel seal kaevus sees paar tiiru, siis hüppas järgmisse auku ja kadus.”

UUDISLUGUDE PEALKIRJAD: DELFI vs MUUD VÄLJAANDED

DELFI

- *Tartus langes inimesi libedail tänavail loogu*
  - *Prügiauto põles maani maha ja tossas mis hirmus*
  - *Evelin Ilves ja Erki Nool hakkavad koos pumpama*
- *Tartu Postimees: Tartu traumapunkt on patsientidest umbes*
  - *EPL: Süttinud praht põletas prügiauto maha*
  - *PM: Nool ja Ilves hakkavad koos jõudu pumpama*

Muutused meediakeeles – pöördumatu protsess?

- Tiit Hennoste *Mis küll saab sest meediast?*
(04.04.2009 Postimees.ee)
- Reet Kasik *Muutuv meedia – muutuv keel*
(Oma Keel 2/2004)
- Reet Kasik *Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad* (Tekstid ja taustad V, 2008)

Artikkel kui ematekst ja kommentaarid kui uusreaalsus

Mihkel Mutt: mitmesuguse maitsega «kommid»

Postimees 19.01.2010

Vahel tundub, et miniesseega kommenteerinud asjatundja teadmised on isegi sügavamad kui põhiloo autoril. Seda ei juhtu sageli, aga tuleb ette. Ka olen kommentaare lugedes saanud naerda rohkem kui enamiku professionaalsete naljameeste lugude puhul. Neis näeb rahva ehedat keelt ja selle muutumist. Isegi logeda ja väljajättelise «SMS-keele» lugemine on nagu murdekogumismatk.

Vene ajal oskasime lugeda ridade vahelt. Jaan Krossi teoste tegelased, vormiliselt teises aegruumis, väljendasid ka meie meeleolusid ja soove. Ajalehe kroonuväljenditest järeldasime, mis ühiskonnas tegelikult toimub. Praegu oleme õppinud kommentaare tõlgendama.

Muutused koolinoorte kujundkeelee-alases teadmuses – pöördumatu protsess?

Westholmi gümnaasiumi emakeeleõpetaja Ülle Uulma nimetab ühe murekohana veel kümmekond aastat tagasi selgelt ja üheselt arusaadavatest mõistetest mitte arusaamist. „„Elukevad“ või „hambasse puhuma“ on näiteks sellised väljendid, mida õpilased ei tunne,“ ütleb Uulma.

Kellel on kodus vanaema-vanaisa, selle sõnavara on tunduvalt suurem. Nemad enamasti teavad, mida tähendavad ka näiteks sõnad „hambamees“, „kirvetöö“, „kuldsuu“, „elukool“ jne. Paljude jaoks olid need metafoorid täiesti uudissõnad.

Noorte aina manduv keeleoskus kurvastab õppejõude
EPL 09. oktoober 2012

Põhikooli riiklik õppekava (2011>2014)

Eesti keele õpitulemused ja õppesisu I kooliastmes

- **Lugemine**
- **Õpitulemused**
- ✓ Õpilane tunneb ära jutustuse, luuletuse, näidendi, muinasjutu, mõistatuse, **vanasõna** ja kirja;
- **Õppesisu**
- ✓ Tekstiliikide eristamine: muinasjutt, mõistatus, **vanasõna**, luuletus, jutustus, näidend, kiri.
- ✓ Ilukirjandus: folkloorne lastelaul, liisusalm, jutustus, muinasjutt, muistend, luuletus, kahekõne, näidend, **sõnamänguline tekst**, piltjutt, mõistatus, **vanasõna**.

Kujundkeele ilmingute õpetamisest põhikooli vanemates astmetes. Kirjakeel vs kõnekeel

Eesti keele õpitulemused ja õppesisu II kooliastmes

Suuline ja kirjalik suhtlus. Õppesisu
Keelekasutus erinevates suhtlusolukordades: koolis, avalikus kohas, eakaaslaste ja täiskasvanutega suheldes, suulises kõnes ning kirjalikus tekstis.

Teksti vastuvõtt. Õppesisu
*Kirjandustekstid (4. klassis): kunstmuinasjutt, tõsielujutt eakaaslastest, loomateemaline ilukirjanduslik ja aimejutt, seiklusjutt, näidend, rahvaluule, värsslugu, **vanasõnad** ning **kõnekäänud**.*

Eesti keele õpitulemused ja õppesisu III kooliastmes

Suuline ja kirjalik suhtlus. Õppesisu
Veebisuhtluse eesmärgid, võimalused ja ohud. Veebipõhised suhtluskanalid: jututoad, blogid, kommentaarid. Veebis kommenteerimine. Keeleviisakus ja -väarikus. Anonüümsuse mõju keelekasutusele.

Teksti vastuvõtt
*Õpilane suudab kasutatud keelevahendite kohta järeldusi teha ning **märkab kujundlikkust mõjutusvahendina***

Tekstilooma. Õppesisu
*Suhtluseesmärkide kaudu sobivate keelendite valimine kõnelemisel ja kirjutamisel. Kirjaliku ja suulise keelekasutuse eripära. Keeleteadmiste rakendamine töös tekstidega. **Keelekujundite kasutamine tekstiloomes: konteksti sobivad ja sobimatud kujundid.***

Fraseoloogia kui sõnavara oluline osa

Sõnavaraõpetus. Sõna ja tähendus. Sõnastuse rikastamine: sünonüümide tähendusvarjundid, homonüümid ja veaohalikud paronüümid. Keelendite stiilivärving, seda mõjutavad tegurid. **Fraseologismid, nende stiilivärving.**

Järgmises Kranaadis in spe: Turismitaluniku jäänuste eksirännakud - Megabeibe ei suuda telesarja valida - Mida Indrek Neiveldi sabajuurikas veel ütles? - Võidusammas hakkab vaikselt mädanema - Eestlased: Ansip on ise laisk! - Tere tulemast ülikooli Nord! - Lobisemisel on piirid, võtke teatavaks! - Nüüd veel 28% rohkem sisulisi mõtteid!

Kirjanduse õpitulemused ja õppesisu II kooliastmes: rahvaluule lühivormide roll kirjandustekstide mõistmises

▪ *Teksti tõlgendamine, analüüs ja mõistmine. Õpitulemused*

Õpilane

- tunneb ära ja kasutab tekstides **tuntumaid kõnekujundeid**;
- seletab õpitud **vanasõnade ja kõnekäändude** tähendust;
- seletab õpitud **kõnekujundeid**, rahvalaulu, muistendi ja muinasjutu olemust oma sõnadega.

▪ *Teksti tõlgendamine, analüüs ja mõistmine. Õppesisu*

- *Teksti kui terviku mõistmine.*
- *Kujundliku mõtlemise ja keelekasutuse, sh metakeele mõistmine.*

*Mõisted: epiteet, võrdlus, **vanasõna, kõnekäänd**, muinasjutt, muistend, algriim.*

*Epiteedi ja võrdluse äratundmine ning kasutamine. Valmi mõistukõnest arusaamine. Lihtsamate sümbolite seletamine. Tegelas kõne varjatud tähenduse mõistmine. **Kõnekäändude ja vanasõnade olemus, nende tähenduse seletamine, selle võrdlev ja eristav seostamine tänapäeva elunähtustega. Koomilise leidmine tekstist.***

Kirjanduse õpitulemused ja õppesisu III kooliastmes - kõnekäänd ja vanasõna kui kesksed mõisted

▪ Õpitulemused

Õpilane

- eristab tekstinäidete põhjal

rahvaluule lühivorme (kõnekäänd, vanasõna, mõistatus), rahvalaulu (regilaul ja riimiline rahvalaul) ja rahvajutu (muinasjutt, muistend) liike ning oskab nimetada nende tunnuseid;

- oskab seletada õpitud **vanasõnade, kõnekäändude ja mõistatuste kujundlikkust ning tähendust**

▪ Õppesisu

Kõnekäänd, vanasõna, mõistatus, muinasjutt, muistend, regilaul, riimiline rahvalaul.

- **Kujundliku mõtlemise ja keelekasutuse mõistmine, kirjandusliku metakeele tundmine. Kõnekäändude ja vanasõnade** tähenduste seletamine.
- ✓ Epiteedi, võrdluse, metafoori, isikustamise, korduse, retoorilise küsimuse ja hüüatuse ning inversiooni tundmine ja kasutamine. Sümbolite seletamine. Allegooria ning allteksti mõistmine. Piltluule kui piltkujundi tõlgendamine. **Sõna-, karakteri- ja situatsioonikoomika leidmine.**
- ✓ Rahvaluule liigid ja alaliigid. Regilaul ja riimiline rahvalaul. Muinasjutu tunnused, kompositsioon ja rändmotiivid. Muistendi tunnused. Müüdi tunnused. **Kõnekäänu, vanasõna ja mõistatuse olemus.** Naljandi ja anekdoodi tunnused. Puändi olemus. Tänapäeva folkloor ehk poploor

Kahekõne. 7. klassi kirjandusõpik (2011)

Rahvalaulud kirjeldavad mitmesuguseid nähtusi, tähtpäevi ja kombeid. On olemas mängulaulud, pulmalaulud, laulud loodusest ja loomadest, igapäevasest tööst ja vabast ajast. Meie esivanemate armastatud meelelahutusest pajatavad kiigelaulud:

*Kuulsin kiigel kiigutama,
kiigelaudes laaletama.
Mina kuulasin kodussa,
toassa, toa eessa,
pinu taga pihlakassa,
väravassa, vahterassa.
Ma'p saanud enne tulema,
enne panin pere magama.
Toon vanad voodé'esse,
sean vanad süngidesse,
lapsed laiusse linusse,
peenettesse padjudesse –
siis peasen mina tulema!
Kirju kass mul kiisukene,
valge kass mul vaka hoidja:
vaata mu vaka järele –
ma läen küla kiige alla
nõudma noorida mehida,
punapäida poisikesi,
kaharpäida kaunikesi.*

Peetri, 1912

1. MIDA ÜTLEB SEE RAHVALAUL KIIKUMISE KOMBE KOHTA (KES, MILLAL, MIKS)?

Rahvaluule levinud lühivorm on **vanasõna**, sügavmõteline ja õpetlik ütlus:

*Elust saab inimese hõlpsamine läbi kui koolist.
Kes nooruses hooletu, see vanaduses õnnetu.
Elukool on lai; kes selle läbi teeb, saab targaks.
Mida noorus kokku paneb, seda vanadus lõikab.
Lolle peab ikka olema, muidu ei panda tarku tähele.
Raha ei hoi meest, kui mees raha ei hoi.
Armastus teeb tugevaks.
Jumal hooletut ei hoi, laiska ei toida.
Meest sõnast, härga sarvist.
Parem varblane pihus kui tuvi katusel.
Head lapsed, need kasvavad viisata.*

2. KAS VANASÕNADE SISU ON ALATI ÕIGE VÕI SAAB SELLELE KA VASTU VAIELDA? TOO NÄITEID.

Labürint I. Kirjanduse õpik 7. klassile (2011)

Ütlusfolkloor

Rahvaluule lühivormide hulka kuuluvad veel mitmesugused ütlused, mis aitavad muuta ilmekamaks ja värvikamaks. Need võivad koosneda paarist sõnast või moodustada terve lause. Tänapäeval kasutatakse kõnes ja kirjas ni ammuusest ajast kui ka lähiminevikust pärit ütli, paljude allikaks on sageli filmid, teatritendused ja reklaamid.

Vanasõnad

Vanasõnad on lühikesed ja tabavad, õpetliku sisuga üt- lused. Nad väljendavad rahva tõekspidamisi ja elukoge- must. Vanasõnu kasutati rahvajuttudes ja lauludes aga nad olid ka igapäevakõne osaks.

Vanasõnu võib leida kõige kohta, mis on seotud ini- mese eluga. Enim on kirja pandud vanasõnu tööst ja töölégijast, kodustest toimetustest, inimese ja looduse suhetest, aga ka asuusest, sõprusest ja armastusest.

Vanasõnade eriliik on kirjandusest, filmist, tele- saatetest või mõnelt isikult pärit iseloomulik ütlus – lend- sõna. Kuigi niisugustel ütlustel pole otsest õpetlikku sisu nagu vanasõnadel, võivad nad mõnda aega olla üldka- sutatavad: „Mis kinni ei jää, saab kinni löödud“ (filmist „Kevade“).

- Oige sõber kaalub rohkem kui kuld.
- Parem vana tuttav kui uus sõber.
- Üks vana sõber on rohkem väärt kui kümme uut.

Vanasõnadeks võivad olla ka retoorilised küsimused või käskiva sisuga laused.

- Mis hiirtel viga, kui kas koodust ära.
- Üheksa korda mööda, üks kord lõika.
- Halpead austa, kulpead kummarda.

Uusi vanasõnu. Traditsioonilistest vanasõnadest tehak- se uusi.

- Üheksa korda mööda, kümnes kord saad pihta.
- Omad viitsad ei peksa.
- Käbi ei kuku kannult maha.
- Mis täna tehtud, see homme läinud.

Aforismid

Aforism ehk mõttepera on napisõnaline vaimukas ütlus, mis väljendab üldist elutarkust.

- Sõpradel on kõik ühine – sõprus on võrdus. (Pythago- ras)
- Mõistlik rumal on parem kui rumal tark. (Shakespeare)

Interneti aforismid

- Täis kõhtu tunne ei mahu.
- Rasked mõtted vajuvad põhja ja neist saavad põhimõt- ted.
- Soojad mõtted on paremad kui külmad heateod.
- Mida suurem on ego, seda kitsamad tunduvad uksed.
- Mõned vead on liiga head, et neid ainult korra elus teha.

Kõnekäänud

Kõnekäänud on piltlikud ütlused, mille tähendus ilm- neb kontekstis ehk kasutamiskorras. Et kõnekäänud on vaid lause osa, mitte omaette tervik nagu vanasõ- na, on kõnekäänud konteksti teadmata väga raske või võimatu mõista.

- kadus nagu ratta tuhka
- vesi ahjus

Osa kõnekäände on seotud mingi konkreetse tava, sündmuse või olukorraga. Kuidas ja millega seostaksid järgmised kõnekäänud?

- karjub nagu ratta peal
- viitsad soolas

On kõnekäande, mis on pärit teistest rahvaluule liikidest, näiteks muinasjuttudest:

- karuteenet tegema
- sõelaga vett kandma

Nüüdisajal leitakse kõnekäande ka kirjandusest, ajaleh- tedest, televisioonist ja raadiost. Ennekõike lähevad käi- bele keelevääratused.

Jutujätkud, naljasõnad, väljendid

Jutujätkud, naljasõnad, tervitus- ja sooviväljendid on pärit väga erinevaist allikast: rahvasuust, kirjandusest, filmidest, lauludest. Nad võivad parodeerida vanasõnu või kõnekäande, pöörata naljaks kunagisi maagilisi ter- vitusi ja soove.

- Hea oli, otsa sai, magus oli, maku läks.
- Iga roju oma koju!
- Kas sa selle suuga sööd ka?
- Kas sa oled klassisepa poeg?
- Kuhu me risti teeme?

Pieter Brueghel, „Vanasõnad“ 1559
Kunstnik on kujutanud üle saja Maailmaade vanasõna. Maail- l on mees, kes kaevab teisele auk, mehed, kes soovivad teine- test minna; kiriviga mees, kes tabab pealt vastu sõna; mees, kes üüb lões vastu voolu; mees, kes on hambun relvastatud; mees, kes viskab sigade ette roose jne.

MÕISTED

retooriline küsimus – väite vormis esitatud küsimus, mis ei eelda vastust
parodeerima – pilavalt jäljendama
kontekst – kasutamiskord, keeleline ümbris, kaastekst

KÜSIMUSED JA ÜLESANDED

1. Vali meelepärane teema (väljum, iseloom, armastus, lapsed ja vanemad, oppimine, loomad, töö, raha vms) ja otsi selle kohta vanasõnu. Tutvusta neid klassi- kaaslastele ja palu keerukamad lahti seletada.
2. Milliseid aforisme tead?
3. Vali viis kõnekäänud (võivad olla ka tänapäeva- sed) ja kirjuta üks humoorika või õpetliku sisuga lugu. Lõpeta see sobiva vanasõnaga. Kujunda või illustreeri oma lugu.
4. Milliseid vanasõnu, kõnekäande ja jutujätke sinu peres kasutatakse?
5. Nimeta mõni meediast käibele läinud kõnekäänud. Meehena, millises kontekstis seda algul kasutati.
6. Püüa leida maaililt veel mõne tuntud vanasõnu või kõnekäänud järgi tegutsija.

1920. aastate lugemikud kui parimad näited rahvaluule lühivormide kasutamisest õpikutes

Eelsõna.

Jäädes püsima „Esimese Lugemiku“ asetatud põhimõttele, püüab „Teine Lugemik“ neid süvendades ja laiendades edasi kultiveerida. Leida kirjandusest õpilastele kõige kaunimat ja armsamat, mis nende südant ülendaks, neis rõõmu ja häadust ärataks ja esteetiliselt viiks nad kirjanduslisele hää- ja kurjatundmisele — neid sihte on autor silmas pidanud, seda raamatut toimetades.

Keele käsitamisel on silmas peetud pedagoogilist põhinõuet — lihtsalt raskemale. Rahvakeel on lihtne ja lapsele armas ja arusaadav. Kirjakeel kui kunstsünnitus, on palju komplitseeritum, mispärast sellest raskem jagu saada. Kirjakeele edasiehitamine õpilaste teadvuses läheb seda hõlpsamini, mida põhjalikumalt nende kõnekeel koduloo ja emakeele tundides on välja arendatud.

Kõige huvitavam, aga ühtlasi ka metoodiliselt kõige raskemalt käsitatav element terves raamatus on kahtlemata rahvakeele ja -luule proosaained — kõnekäänud, vanasõnad, mõistatused. Neil on eesmärgiks õpetada elavat rahvakeelt ta tabavate ütluste ja särava naljaga. Et anda lapsele võimalust ka isetegevuseks, kes ses eas omab juba võrdlemisi suure hulga kõnekäändusid, siis on neist lihtsamad ja üldiselt tuttavamad meelega välja jäetud. Õpetaja kehtusel toovad siis õpilased suure rõõmuga oma teaduvara veel selle lisaks välja. — Et üht osa kõnekäändusid võimalik ei olnud muude ainetega sidestada, siis on nad ühte kobarasse paigutatud, kus nad sisu järele rühmitatuna iseseisvad üksused moodustavad. Neid peaks käsitama tükk-haaval, väikeste vaheaegade järele. Juhtub mõnes tunnis õpetaja ja õpilaste omavaheline kõnelus libisema mingi säärase aine pääle, mis mõnele neist võiks

M. Nurmik Teine lugemik, 1921

12. Nii täis ta tolm ford feba teed ja võttes marumääsuga, ei võinud mõjutatavad need ta süüant panna teplana. Nuid vaevat fat viimane talvel, siis müüna! tanges ta nojate.

13. „Eäh, väber!“ ütles temale trahvi kiites, „aupall võta sa!“ Etis olnud trahvisti ilus see? Sab, trahvi on helbe meelega, tuid aulam ja helbem on siiski see mees, kes lihtsaj sulastuues ta ees.

14. „Ei müünuud ma elu raha eest! Ma teho, tuid näga mul tundmata; tuid ande fet, kes maru feft fin vaenvalt päähis etuga.“ Nii ütles armfalt ja mõnuvalt ning kodus siis rahva feft nobedalt.

Bürgeri järele 6. 6. Luiga.

31. Eesti vanasõnad.

1. Ahnus ajab auku.	11. Paha meel tõstab tüli.
2. Enne mõtte, siis ütle!	12. Rõõm on rahu lütar.
3. Hilj sees, talukas tege.	13. See on südame mõdi.
4. Iga algus on raske.	14. Terav kirves leiab kivi.
5. Jõua aegamööda!	15. Ühikus ajab upakile.
6. Kannatus võidab kõiki.	16. Vales on lihtsakesed jalad.
7. Laiskus on kehvuse vend.	17. Ära maksa kurja kurjaga.
8. Meest sõnast, härge sarvest.	18. Oöl on üheksa poega.
9. Piig on kõige parem kokk.	19. Oige hülma ei hakka üskat.
10. Oma kiitus häiseb.	20. Ülekohus ei seisa kotsis.

32. Mis sa sirised, sirtsukene?

Mis sa sirised, sirtsukene, mis sa leiavad, lehelindu? Miks sul härras häälekene, miks sul kurba keelokene, kurba keeli, väriseva? Eks veel lepad lehedolla, eks veel kased katio'eila, murul rohulibekesta? Ei ole pinnalla porigi, ei veel tuuli tormillagi!

Sirtsu kunlis, sirtsu kostis, sirtsuke vastu sirises: „Pes tuleb pori pinnale, tšuseb tuuli tormillegi. Kured meil toovad kurja ilma, vilu ilma, vinget taulla. Haned toovad hallatusta, külma koidula kallavada, küni luiged lendavad, lumi taga noil tallordab.“

Eesti rahvalaul.

33. Põhjatuu.

Põhjatuu läks ford jalutama; et ta aga vallatu oli, tegi ta kõhufugu toerust. Stui ta rostaeda tuli, võttis lillebel tarvuist tinni ja murdis nende varred fatti. Selle järele murdis ta õunad ja pirnid maha ja loopis nad mudasjse. Põllu peal mõllas ta veel hüllemint. Mõljamõrred peffis ta puruts ja mattis hünasfe, fistus puude otjad ja lehed maha ja pildus õhtu laiali. Wanad, nõrgad puud fistus ta metas kõige juurtega illes.

Õunimefed läffid tuuletuninga juurde taebama ja jutustafid, misfugust suurt tarja põhjatuu oli teinud. Stunin-gas fistus põhjatuuale oma ette ja kiifis, kas see tõft on, mis tema peale taevatastfe. Ta ei võinud jafata, jefi ritutud aed ja purustatud puud feffid kõlfide hünna ees. Siis ütles tünigas: „Mispärast oled ja seda teinud?“

Põhjatuu tõstis: „Ma ei mõtelnuud seafjuures papa, tabftin lillebega, õunitega ja teiste asjabega paljalt mängiba. Ma ei mõtelnuud fugugi jelle peale, et see nette lahju teets!“

Uga tünigas ütles: „Stui mängides nõnda hoolimata ja meeltu oled, siis ei tohi ma find mitte nõnda tuttu wälja lasta. Pean find loju suve tinni hoidma. Talwel, fui lilleb ei õitse, lehti ega wiija ei ole, wõid wälja minna mängima. Ma näen, ja tõlbad alinuit jäätelafatega ja tumevaltsibega mängima, aga mitte lillebega ega rostaia wiijaga.“

Eft ajoft peale puhub föle põhjatuu enamafti talwel.

- Eesti lugemik. Teine jagu, Ühtluskooli III. õppeaasta / kokku seadnud M. Kampmann 1922

- Esimesed vaod:
emakeele lugemik ja tööraamat.
2.õppeaasta: jõulust kevadeni / Joh. Käis (1939)

Mõtlemiseks: 1. Miks valis Leili aprillilajaks Elmole just kutsikate loo? — 2. Mispärast õnnestus see nali hästi? — 3. Kuidas oleksin katsunud Leilile aprilli teha?

Harjutuseks.

1. Kirjutat lookese lõpu minevikus. Muuta tuleb: on — oli, mõtleb — mõtles, vaatab — vaatas, hüüab — hüüdis, vastab — vastas. Ka laste nimed valin ise.

... tahab teha aprillilajja.

(Elmo) oli väga pahane, et . . .

2. Harjutus nr. 26 „Emakeele töövihus“.

TIBUKESELE.

Tibukene, ütle mulle,
millal hakkad munema?
Iga päev toon teri sulle,
mune ikkagi ei saa.

Tibukene, ütlen sulle,
varsti pühad tulevad!
Siis pead andma mune mulle,
muidu pühad igavad.

Anna mulle valge muna,
selle värvin ise ma,
ilus see on värvituna —
peaksid seda nägema!

Mõtlemiseks: Miks tibuke ei munenud? Ehk täitis tibuke siiski lapse palve? . . .

*Mõistatusi: Est kui ora, keskelt kui kera,
takka lai kui labidas. Ait mäel, ei ole ust ega akent.*
(antoni Tarko)

Rahvasõna: Ega muna ole targem kui kana.

Harjutuseks.

Kirjutat luuletuse vihku. Kõik kirjavehämärgid teen värvilised.

**ILMO UNENÄGU KEVADEPÜHA
HOMMIKUL.**

1. Ilmo läheb jänele külaliseks.

Oli veel varane hommik. Ilmo tundis läbi une, kuidas keegi puudutas mingi sileda ja pehme asjaga tema põske. Ta avas silmad ja nägi voodi ees väikest jänesekest. „Olen seesama, kelle sa päätsid mineval suvel koera käest. Tänuks paluvad mu isa ja ema sind tulla tänna meile võõraks. Tule kohe!“

Ilmo riietus ja nad läksid. Peagi olid nad metsas. Siin märkas Ilmo, et jäneseke kõndis samuti kahel jalal kui temagi. Aga jalas olid tal lühikesed püksid ja seljas sinine kuuke punase kraega. Peagi jõudsid nad väike-sele õitsevaist toomingaist piiratud lagendikule.

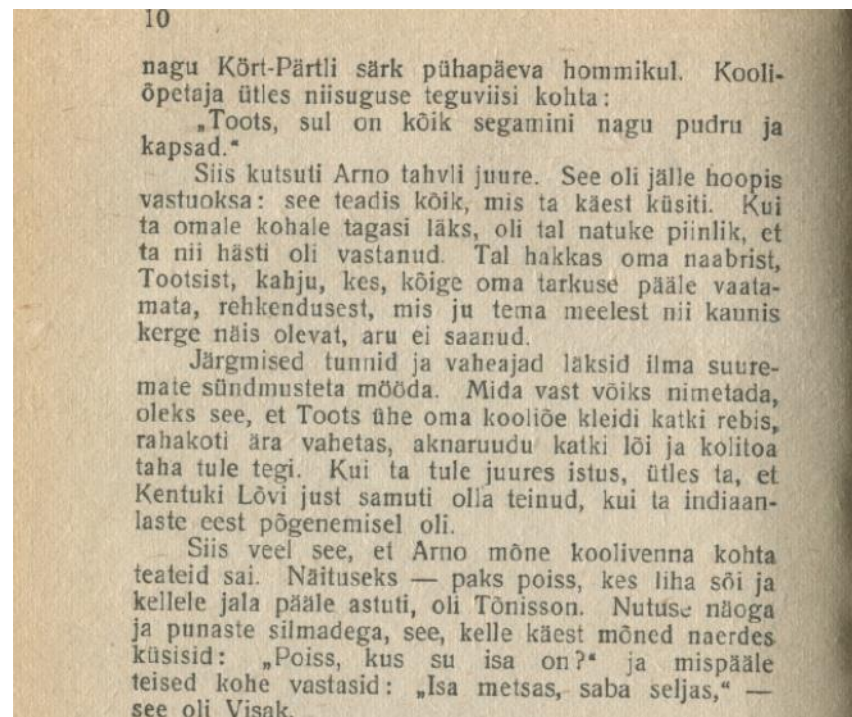
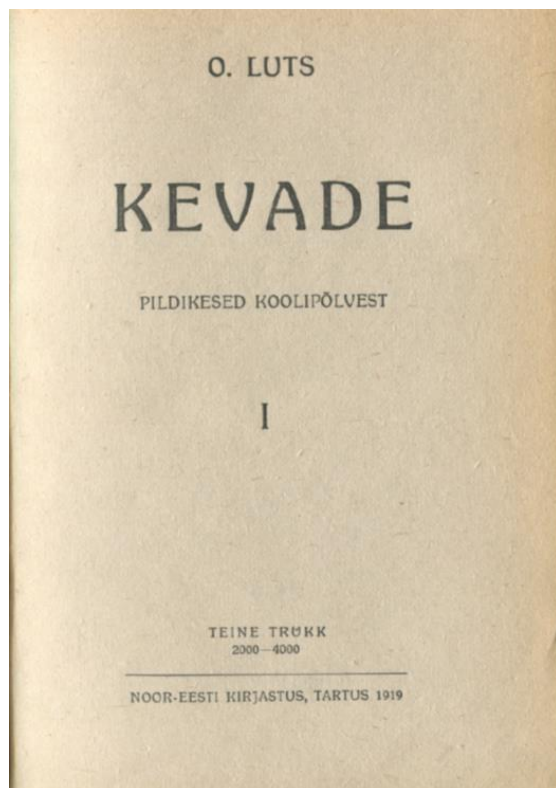
Imelik oli see küll, sest veel eile oli näha paiguti lund ja puhus vilu tuul. Täna aga juba päris suvi!

Pääsusilmad ja kullerkupud naeratasid Ilmole igalt poolt.

Rahvapärase kujundkeele kasutusest kirjandustekstides

Endastmõistetavalt kasutatakse kõnekäände piltlikustamisvahendina ilukirjanduses, näit. O. Lutsu jutustuses „Kevade“: „Tootsil oli see kruvi, mis teisi kruvisid kinni hoiab, lahti läinud“.

E. Laugaste *Eesti rahvaluule*

Kujundkeelee rakendamise näiteid uuemast lastekirjandusest

Kõne käändub kõveraks

Lehte Hainsalu

Kui koolini on jäänud veel poolteist päeva, küsib Koidu isa akna all konutavalt Benilt:

„Kuidas end tunned? Oled päriselt kodunenud? Või teeb miski muret?”

„Tänan. Kõik on hästi.”

„Siiski?”

„Ainult need kõnekäänud.”

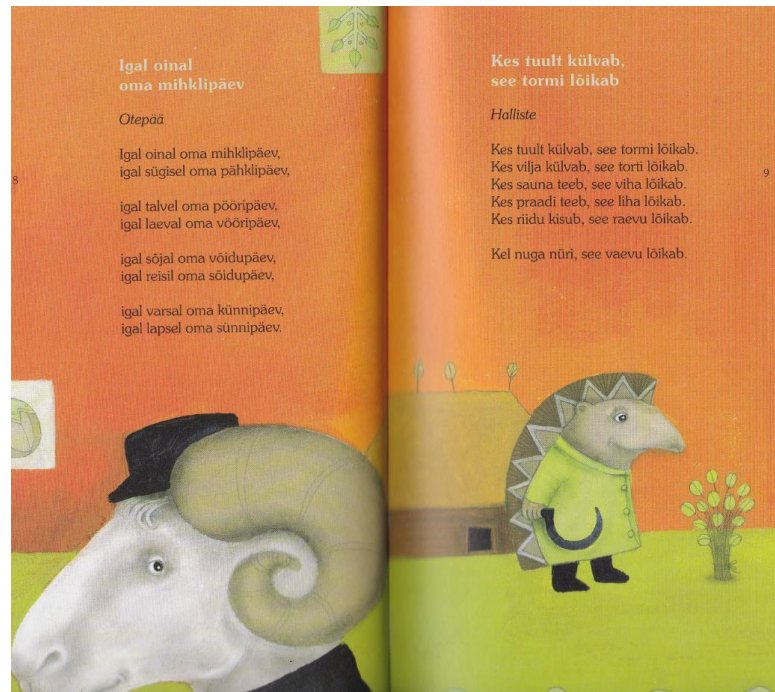
„Ohoo!” naerab isa lustiga ja istub teisele toolile Beni vastu. „Tulid keelt õppima, kuid õpid tundma enamat, nimelt vööra rahva hingelaadi. Mis ma sulle ütlen – ära püüa juuksekarva lõhki ajada, võta vabalt, vaata, mis on sõnade taga. Meie esivanemad on lustakas rahvas olnud, nad on rasketegi asjade üle kergelt muianud, sellepärast on meil kõik need ümbernurga ütlemised.”

„Mul on tunne, et teised saavad minu taipamatusest palju nalja.”

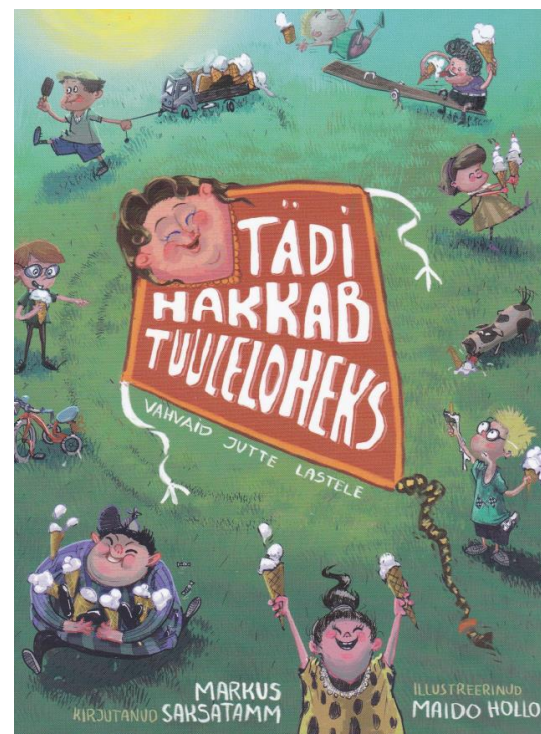
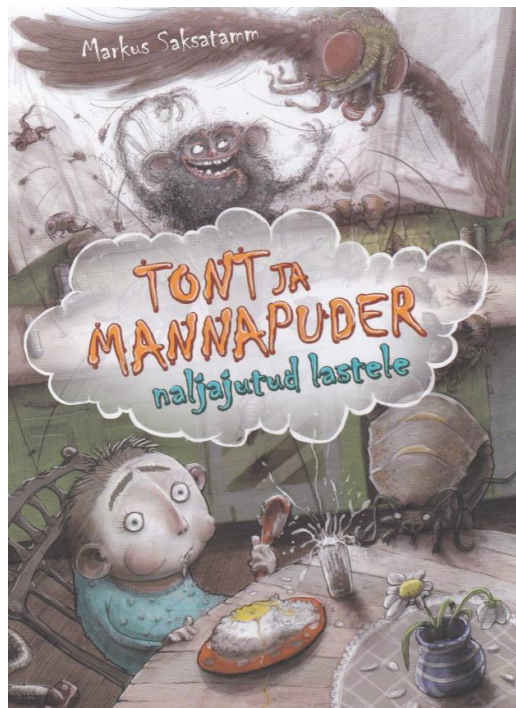
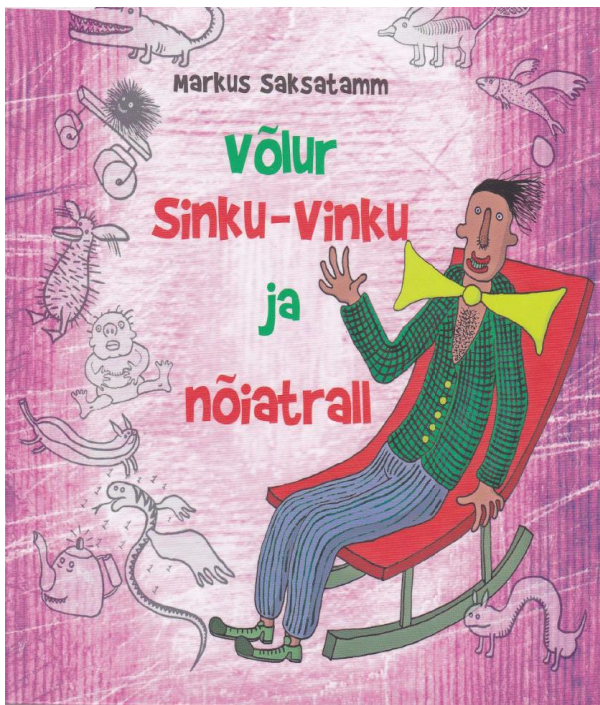
„Aga see pole ju pahatahtlik nali – või kuidas?”

Sulev Oll on pärit kihelkonnast, kus paljude põlvkondade kogemust sõnadesse pannes lausuti „Ära väsib äkiline, vastu peab pikaline“, „Ega vana kuer valet ei haugu“ ja „Suur pala suu revestab“. Et vanasõnad laste suus edasi kestaksid, on Sulev Oll neid oma uues raamatus „Vana sõna vallatused“ luuletusteks kirjutanud. Mõnikord tundub autor tõdetõsine, teinekord aga käib vanasõnadega üsnagi vallatult ümber.

/Tea lasteraamatute varalaegas, 2010/

Parima näide sõnamängust – Markus Saksatamme looming

Lolli onu jaanipäev

„Mauri, pane ikka jope ka selga,” käskis ema.

„Milleks?” punnis poiss vastu. „Õhtu on soe. Ja meil on ka lõke.”

Ema kihistas kavalalt naerda ja ütles: „Aga öösel lähme me sõnajalaõit otsima. Metsas on ju sääsed.”

Mauri ei uskunud oma kõrvu. Kas tal lubatakse tõesti öösel üleval olla? Jah, jaanipäev on tähtis püha! Koguni nii tähtis, et öeldakse „jaanilaupäev”, kuigi kalendri järgi on alles kolmapäev. Poiss võttis nagist jope ning tõmbas selga.

Ja siis kõlas korraga uksekell.

„Kes seal siis nüüd...” porises isa ja avas ukse. Trepikojas seisid võõras onu.

„Tere-tere, vana kere!” möirgas kutsumata külaline, nii et trepikoda kajas ning trügis kutset ootamata sisse.

„Mina olen onu Helmut, teie uus naaber,” seletas ta Maurile, kes kutsumata külalist umbusklikult silmitses.

„Mina olen Mauri,” ütles poiss.

„Tervist,” kohmas ka isa. „Me olime just maale minemas. Tarvis esiisade kommetest kinni pidada.”

KURI ONU LEIAB SÕBRA

Ühe suure paneelmaja esimesel korrusel elas onu Maks. Kõik kartsid teda, sest onu Maksile meeldis hullupööra riielda. Et vormis püsida, harjutas ta riidlemist igal hommikul peegli ees. Seejärel varitses kuri onkel ukse juures, ja kui mõni naaber mööda läks, pistis ta kohe kärkima. Ei aidanud seegi, kui ohtlikust kohast kikivarvul mööda hiiliti. Onu Maksil oli nimelt väga hea kuulmine.

„Kas te jalad pühkisite puhtaks?” kisas ta koleda häälega. „Trepp on porine nagu lilleklump! Kas te kodus ka niiviisi jalgu trambite? Ja kes unustas üleüleeile trepikojas tule põlema?”

Tema päevad olid kaunikesti hallid ja üksluised. Maksil-onu ei teadnudki, kas ta on kuri sellepärast, et on üksik, või siis üksik sellepärast, et on nii hirmus kuri. Ühel päeval sai tal üksindusest siiski villand ja ta otsustas endale koera võtta.

„Koer on inimese kõige parem sõber,” pomises ta teotahteliselt käsi hõõrudes. „Panen sõbra ketti ja riidlen nii palju kui kulub.”

Ta pani kaabu pähe ja vihmamantli selga ning seadis sammud koerte varjupaika. Linnas oli hästi tore käia, sest inimesi oli tänavatel palju. Oli, kellega riielda.

„Mis te lärmate, ega te jaanitulel ei ole!” pragas ta kahe tädiga,

KOOLIPÄRIMUS 1992, 2007, 2018...

Annab väga hea ülevaate koolinoorte lugemusest ja sh ka kujundkeeles-alasest teadmusest eri aastakümnetel

III noortepärimuse kogumisaktsioon üle Eesti:
"KOOLIPÄRIMUS 2018"

KUI ARNO ISAGA KOOLIMAJJA JÕUDIS, ...

...OLID TEISED JUBA VASTANUD.

Saada oma vastused:
folklore.ee/kp/vasta

Vastama on oodatud õpilased 4.–12. klassidest

Auhinnad ja eripreemiad
aktiivsetele ja sisukatele vastajatele

Liitinfo:
folklore.ee/kp
#kooliparimus
teematrellid: #KP2018

Foto: Eesti Raadio arhiv, Eesti Raadio arhiv, Eesti Raadio arhiv

The poster for the 'KOOLIPÄRIMUS 2018' competition features a central black and white photograph of two students, a girl and a boy, looking intently at a book together. The text above the photo reads 'KUI ARNO ISAGA KOOLIMAJJA JÕUDIS, ...' and below it '...OLID TEISED JUBA VASTANUD.' The top of the poster mentions 'III noortepärimuse kogumisaktsioon üle Eesti: "KOOLIPÄRIMUS 2018"'. Below the photo, it says 'Saada oma vastused: folklore.ee/kp/vasta'. The bottom section lists 'Vastama on oodatud õpilased 4.–12. klassidest' and 'Auhinnad ja eripreemiad aktiivsetele ja sisukatele vastajatele'. Logos for 'KOOLIPÄRIMUS 2018' and 'Eesti Kirjandusmuuseum' are also present.